

הדף היומי

עלון יומי ללומדי הדף היומי יו"ל ע"י "מדרשית הדף היומי פ"ח"

מסכת סנהדרין - דף קז קח

!!! מקום זה מיועד להנצחה !!!

נושא היום: דוד המלך. שמאל דוחה ימין מקרבת. דורות שלא יעמדו לעתיד לבא. נח ודור המבול.

אמר ר' יוחנן ג' מלאכי חבלה באו לדואג, א. שיכח תלמודו, ב. שרף נשמתו, ג. פיזר עפרו בבתי כנסיות ובתי מדרשות. **עוד אמר**, דואג ואחיתופל לא ראו זה את זה, **דואג** היה בימי שאול המלך ו**אחיתופל** בזמנו של דוד המלך, ושניהם לא עברו את חצי ימיהם, דואג חי עד גיל 34, ואחיתופל עד 33. **בתחילה** דוד המלך קרא לאחיתופל "**רבו**" אח"כ "**חבר**" אח"כ "**תלמיד**".
אמר רב יוחנן בשם רב, לעולם אל יביא אדם את עצמו לידי נסיון שהרי **דוד המלך** הביא עצמו לידי נסיון ונכשל. **אמר דוד להקב"ה** מדוע אומרים "אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב" ולא אומרים "אלקי דוד", **אמר לו הקב"ה** הרי עמדו בפניו. **אמר דוד** להקב"ה שינסה אותי. **אמר הקב"ה** להם לא הודעתים במה אנסה אותם ולך אני אומר אנסה אותך בעריות, **מיד** ראה דוד המלך את בת שבע רוחצת על הגג והייתה מכוסה בכוורת, בא השטן ונמדה לציפור **דוד המלך** זרק חץ כדי לפגוע בציפור, למעשה הכה בכוורת ונשברה ונגלתה לפניו בת שבע. **אמר רב יוחנן בשם רב**, דוד המלך הפך משכבו ושמש ביום כדי שיהא שבע ולא יהרהר ביום, והתעלמה ממנו הלכה אבר קטן יש באדם המרעיבו שבע ועל השביעו רעב. ומבואר בפסוק ששלח שליחים להביאה אצלו באותה שעה נטרה, **וע"ז אמר דוד המלך** הלוואי והיה נעשה פי סגור ולא הייתי מבקש נסיון.
דרש רבא פסקוים בענייניו של דוד המלך "למנצח לדוד בד' חסיני איך תאמרו לפניו נודי הרכס צפור" **ביקש מחילה** על החטא בעבור כבוד שמים שלא יאמרו הגויים המלך נטרד ע"י ציפור. **עוד דרש רבא**, אמר דוד המלך שישל כמדת צפור, אבל היה נראה כביכול ניצח העבד את רבו שהרי הקב"ה לא רצה לנסותו. **עוד דרש**, מעיקרא היתה ראוייה לו בת שבע, ולמעשה באה לו בצער. **ונשנה בבית מדרשו של רבי ישמעאל** ראוייה היתה בת שבע לדוד אלא שאכלה פנה.

עוד דרש רבא, אמר דוד להקב"ה מרוב בושה המשהתלך דמי ואם היו קורעים את עורו לא היה דם שותת, וכאשר היו עוסקים בבית המדרש בענייני ד' מיתות, היו פוסקים ואומרים לדוד מה דינו של הבא על אשת איש, **ואמר דוד** מיתתו בחנוך ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

אמר רב יוחנן בשם רב, כדי לא לעגן את נשותיו אף בשעת חוליו קיים יח' עונות. עוד דרש, בזמן שמרד אבשלום בודד ביקש דוד לעשות עצמו כעובד ע"ז, **ותמה על כך חושי הארכי**, ביאר לו דוד הרי אם אבשלום יהרוג אותי יתחלל שם שמיאמרו איך קרה כדבר הזה, ואם אעבוד ע"ז אחלל כביכול לבדי, ולא יתחלל שם שמים ברבים. **אמר לו חושי הארכי** הקב"ה מענישך בענייניו של אבשלום מחמת שכנסת אשת יפת תאר, ותמה דוד הרי התורה התיירה, אמר לו חושי מדוע לא תדרש סמוכים שנסמכה פרשת אשת יפת תאר לכן סורר ומורה.

דרש רב דוסתאי דמן ביר, דרכו כסוחר כותי שמוריד בערך הסחורה כדי שיתרצה המוכר למכור בזול, כביכול כך עשה דוד כלפי הקב"ה שביקש מחילה על ה**השגות** ואח"כ על הדברים **שבסתר** למרות שהיו בהם **מזידים**, אח"כ ביקש על **פרהסיא**, וביקש שלא יעסק במשך הדורות בחטאו, ו**ביקש** שלא יכתב חטאו, **אמר לו הקב"ה** היות ועלתה פרשה זו להיכתב כך יהיה, ואף האות "י" שנטלה מ"שרי" ועברה ל"הושע" עמדה וצווחה כמה שנים, לכך לא ניתן למחוק את הפרשה.

ביקש דוד המלך כפרה על עוון בת שבע, אמר לו הקב"ה והרי עתיד לומר שלמה המלך "כ"ן הבא על אשת איש רעהו לא ינקה כל הנוגע בה". **תמה דוד** האם לא יהיה לי מחילה כלל, **אמר הקב"ה** קבל יסורים וימחל לך, וקבל דוד יסורים. **ביאר רב יוחנן בשם רב**, היה מצורה ו' חודשים. ו**נסתלקה** ממנו שכניה, ו**פרשו** ממנו הסנהדרין.

אח"כ כאשר ביקש מחילה אמר לו הקב"ה שחמול לו, ו**ביקש** סימן לכל באי העולם, **אמר לו הקב"ה** לאחור מותר יהיה סימן, והדבר נעשה כאשר בא שלמה המלך לבית המקדש להכניס את הארון לקודש הקודשים, נסגרו השערים ולא יכלו לפותחם ולא נפתחו עד שביקש **בזכותו של דוד**, באותה שעה התגלה לעין כל שנמחל העוון.

שתיקא בתשנה לעיל ש"יתחזי" אין לו חלק לעולם הבא, **אמר ר' יוחנן** הלך אלישע להחזירו בתשובה ולא חזר, **אמר** מקובלני ממך שהחוטא והמחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה. ו**יתחזי** החטיא את הרבים **י"א** שתלה את גולו של ירבעם ע"י אבן שואבת (ברמ"ה ביאר שהכוונה למגנט). **י"א** שתקק שם שמים בפיה ואמרה אנוכי ד'. **י"א** שדחה את החכמים שבאו ללמד תורה חאלישע.

ההנהגה צריכה להיות **שמאל דוחה ימין מקרבת**, ולא כמו **אלישע שדחה את יחזי' ב'** ידיו. **וכרבי יהושע בן פרחיאי שדחפו לישו הנוצרי** ב' ידיו. **המעשה של יחזיאי ביאר רבי יצחק**, שהיה נתון צר בצבא של מלך ארם מצורע, ואמרה לו משרתת אשתו שירך לאלישע וירפא אותו, **אלישע** אמר לו לטובל בירדן, והוא חשב שמחלה ב', **אמר לו נערו** לא יזיק לנסות את דברי הנביא, והתרפא. **בא לשלם לאלישע** ולא הסכים לקבל ממנו, והלך יחזיאי ונטל. **כאשר חזר** לאלישע ראה שקיבל יחזיאי צרעת על ראשו, **אמר לו** וכי עתה זה הזמן ליטול שכר, **ואמר לו** שיצרעת נתקן תדבק בו ובזרעו עד גולם. **ויבאר ר' יוחנן** שהאמר לפסוק "וארבעה לעילי ש"יתחזי" אין לו חלק לעולם הבא, מתייחס ליתחזי ו'ג' בניו.

המעשה ברבי יהושע בן פרחיאי, כאשר הרג ינאי המלך את חכמי הדור **הלכו** רבי יהושע בן פרחיאי וישו תלמידיו למצרים, **לאחר** ששבעה כעסו של ינאי המלך שלח שמעון בן ישחיה לרבי יהושע שיחזור, **בדרך** היו באכנסיה ובעלת האכנסיה כיבדה אותם, אמר רבי יהושע כמה היה אכנסיה זו, **וכוננה היתה** על מעשיה הטובים, ו**ישו הבין שכוונתו** לא יהיה החיצוני, **ואמר לו** רבי והרי עיני טרוטות, אמר לו רבי יהושע בו פרחיאי בכך אתה עוסק הוציא 400 שופרות **ונדה אותו**, ולא עסק לקבלו בחזרה למרות שלא לבקש מחילה ולחזור בתשובה. **פעם אחורונה** שחזר רבי יהושע בק"ש וסימן לו בידו שעתה רוצה לקבלו, אבל ישו הבין שדוחה אותו שוב, הלך ועבד ע"י ויתר לא רצה לחזור, **ואמר** שיהא החטיא ומחטיא ואין מספיקים בידו לעשות תשובה, **ואמרו** שהחטיא במה שעשה כישוף והסית והדחית. **אמר רשב"א**, "יצ"י "תנינך" "אשה" שמאל דוחה ימין מקרבת, לא ניתן למנוע לעולם ולא טוב לקרב מיד. **ל' תלמים חלה אלישע הנביאי**, שגירה זובים בתינוקות שלעגו לו. שדחו ליתחזי. וחוליו שנפטר.

למנו בדוא"ל, להנצחת יוקיר, תרומות, הערות והארות: midrashya@eagleintl.com

הדרך היומית

עיונים על הדרך

תשובה על איסור אשת איש

מבואר בגמ' בענייניו של דוד המלך בחטא בת שבע, שהוגדר בגמ' לפנינו כענין חטא של אשת איש, אף שדנו בגמ' בגיטין ובראשונים שם ועוד בענין, ואין אנו עוסקים בחטאי הקדמונים.

צריך תלמוד הדבר שאומר דוד המלך לבאי בית המדרש ששאלוהו מה דינו של הבא על אשת איש, ואמר להם דוד שדינו בחנוך ויש לו חלק לעולם הבא. והדבר פלא מדברי הגמ' בבא מציעא (נח, ב) ג' יורדים ולא עולים ונמנו הבא על אשת איש, מלבין פני חברו ומכנה שם. וא"כ איך אמר דוד המלך וחילק בין מלבין פני חברו לבא על אשת איש בענין זה של חלק לעולם הבא.

תוס' בב"מ שם (ד"ה חוץ) ביארו שיש חילוק בזמן, יש יורדים לגהנים ועולים מיד, ויש שאינם עולים מיד ואור הגהינם שולט בהם. הריטב"א ביאר שם, שמי שבא על אשת איש ודאי אינו עולה כמבואר שם בסוגיא, רק דוד המלך אמר להם שבנידון בחטא בת שבע, היא היתה ספק אשת איש, שהרי אוריה נתן גט לשליש כפי שנהגו שכל היוצא למלחמות ב"ד כותב גט לאשתו שאם ימות במלחמה הרי היא מגורשת משעה ראשונה, למעשה אוריה מת במלחמה והתברר למפרע שהיתה מותרת לדוד, רק באותה שעה הייתה ספק אשת איש, וזה מה שאמר להם דוד המלך שבעל זה אין יורד ולא עולה.

עוד ביאר שם הריטב"א שבמקום שעשה תשובה ויש לו מירוק עוונות ביסורים ובמיתה יש לו חלק לעולם הבא, משא"כ מלבין פני חברו לא יועיל לו תשובה (עי' תוס' סוטה ד, ב).

בשיטת"ק (ב"מ שם) חילק אם הוליד בן מאשת איש ויצר ממזר בעולם אין לו חלק לעולם הבא, ואם לאו יש לו חלק לעולם הבא.

אמרו בגמ' בב"ב (פג) שקשה עונשם של מידות יותר מעריות, וביארה הגמ' שעריות יש בהם דרך תשובה משא"כ בגזל אין תשובה. וביאר הרשב"ם, שתשובה מועילה בחייבי כריתות, ואילו בגזל תשובה במה ששייב את הגזל, ואם אינו ממי גזל שוב אין לו תשובה מעליא גם אם יעשה בכספו צרכי רבים, כמבואר במסכת בב"ב.

אומרים תוס' (ד"ה התם), מה שאמרו בגמ' שיש תשובה בעריות, זה באופן שאין ולד ממזר, אבל הבא על אשת איש והוליד ממנה ממזר או שאר עריות שיש בהם איסור ממזר, הרי זה מעוות לא יוכל לתקון, ואי אפשר בתשובה. אולם מביאים את שיטת רבנו חיים שאע"ג שהוא מעוות לא יוכל לתקון מ"מ אפשר בתשובה, שזה מה שמוטל עליו לעשות, לחזור בתשובה. שזה מה שציווה הקב"ה לחוטא שישבו מחטאו, אולם בגזל אף לאחר התשובה צריך להשיב את אשר גזל, ואם אינו ממי גזל, מה יעשה. ואמנם נתנו דרך תשובה לחוטא שיעשה בהם צרכי רבים, אולם אין זה תשובה מעליא.

ובדאי שצריך להשכיל בדברי הרשב"ם והתוס', באמת כאשר יש וולד ממזר העבירה חמורה ומעוות לא יוכל לתקון, אולם אף באין ממזר, כאשר בא על אשת איש כבר אסרה על בעלה, מדוע זה לא מוגדר כמעוות לא יוכל לתקון.

ועוד צריך להבין ולהשכיל, האם לחוטא בעוון שהונצח בדרך עולם אין תשובה??? הרי אמר רבינו יונה בתחילת השער' תשובה (אות ט) אמנם לכל תשובה תמצא סליחה, אמנם יש חילוקי כפרה ודרך תשובה, אולם באותם עוונות שהונצחו בעולם, מה יעשה החוטא.

אומרת המשנה (תמנה ט), לדעת רשב"ם "מעוות לא יוכל לתקון", זה על הבא על הערה והוליד ממנה בן ממזר. ובגמ' העמידו שהמשנה עסקה בבא על הגהינה שהיא ערה לו, ולכן מעוות זה רק כאשר יש בן ממזר. אולם אם בא על אשת איש, אפילו שלא הוליד בן ממזר הרי אסרה על בעלה, ואף זה מעוות שלא יוכל לתקון. ולאבע"א וכו'.

האם יש דרך תשובה למי שהוליד בן ממזר שע"ז אמרו מעוות לא יוכל לתקון? דעת רש"י מבואר לפנינו (שם בחמינה ד"ה והוליד) שהביא פסולין בישראל ויהא זכרון לעונו לפיכך אין עונותיו נמחקין בתשובה. (הברטורה הביא אין עונו נמחק בתשובה. ומסתבר שמיחיס רק לעבירה האת ולא לשאר עבירות שיש בידו שעליהם מועילה תשובה) דעת תוס' (ד"ה זה) דניכר בושטו בעולם היות והממזר ניכר. וכן על זו הדרך בסמ"ג (לא תעשה קבב) הביא את הסוגיא לפנינו, אמר רבי לוי גדול עונשן של מידות מעונשן של עריות ומסיק עריות אפשר בתשובה כל זמן שלא הוליד ממזר, אבל אם הוליד ממזר הרי זה מעוות לא יוכל לתקון כדאמרין ביבמות פרק שני (כב, א).

אולם אף לפי הנראה בלשון רש"י והסמ"ג, שלא תמצא תשובה לחוטא בעוון הנזכר, אולם בחילוקי כפרה שנזכר בגמ' ביומא (פג, א) מבואר, אם עבר על עבירה שיש בה כרת, או עבירה שדינה, מיתות ב"ד, תשובה ויום הכיפורים תולים, וייסורים ממרקים. כלומר, גם אם תשובה לא מוחקת את העוון, אולם היא תולה. ובאים הייסורים וממרקים את העוון. והאריך בזה רבינו יונה בשערי תשובה בשער הרביעי. אי"כ היום מקום לבאר בדת רש"י והסמ"ג שכתבו שתשובה לבד לא מועיל אולם בתוספת ייסורים ימחק לו העוון.

באורחת צדיקים (בתוך דבריו בשער התשובה) הביא שאם יחזור בתשובה גמורה, ויהיה רצוי לפני הקב"ה, הרי שהקב"ה יסלק את הממזדים שהביא לעולם, כפי שנזכר בגמ' ביבמות (עט, ב) ממזר לא חיי.

הרמ"א (תורת העולה ח"ג פרק עו) העלה את הקושיה הנזכרת שאם אדם הוליד ממזר או רצח את הנפש שצוה לא תמצא לו תשובה שהרי מעשה העבירה בעולם. ואיך יתקנו. אולם מחלק הרמ"א ואומר, (ונכתב לפי הבנת הכותב) שיש חילוק אם מתייחסים במצוות התשובה לעצם המעשה, או למחשבה של האדם. אם ההתייחסות היא למעשה, ע"ז אמרו "מעוות לא יוכל לתקון", שהרי המעשה העבירה, נמצא בעולם, הרי מתו מוטל לפנינו, הרי הממזר נמצא בעולם. ומה שייך שיחזור בתשובה ע"ז, הרי המעשה הרע ועודנו קיים, ולא יוכל לבטלו.

אולם פתח גדול לשבים בתשובה אמר הרמ"א, שהכל הולך אחר המחשבה, כמו שאמרו חז"ל שיש "תוהו על הראשונות". אם אדם עשה מעשים טובים ולבסוף תהה עליהם. הופך

את המצב לגמרי, ועתה אין לו את שכר המצוה שהרי הצטער על מה שעשה את המעשים טובים. וכך, אם עשה מעשים רעים אולם מחשבתו לא הייתה למרוד בהקב"ה, אלא עשה מתוך שתקפו יצרו. ואף שעשה ממזיד, אולם לא עשה מתוך להכעיס את קונו, אלא רק בהתגבר עליו יצרו, הרי שעונו הוא רק במחשבתו. אע"פ שכלי מעשה גמרו, ויצר יצירה של עבירה, אולם עיקר העבירה הייתה במחשבה. וכאשר ישבו החוטא מחטאו, ושב ורפא לו, כי את מחשבתו תיקן. וע"ז ימצא דרך תשובה, אף אם יש מעשה איסור בעולם, היות ומחשבתו תוקנה, והתקרב בחזרה לבוראו, ונסלח לו.

המהר"ל בנתיבות עולם (נתיב התשובה פרק ה) אומר, התשובה מועלת לכל דבר, אף אם רצח והרג, ועל"ג שאי אפשר לתקן את אשר כבר היה מעוות, שהרג את הנפש, בכ"ז התשובה מועלת. ושואל המהר"ל, למה תהיה התשובה מועלת לזה, והרי אי אפשר להחזיר לאיש אשר נטל נשמתו ממנו, וכן אם בא על הערה והוליד ממנה ממזר וכי אפשר לתקן מה שעשה.

מייסד המהר"ל ע"פ אריכות דבריו בנתיב התשובה, שכאשר אדם שב בתשובה בדרך של תשובה מאהבה, הכיר בוראו, ושב אליו מגודל אהבתו את הקב"ה, ולא רק מיראת העונש, אלא מתוך אהבה, הרי אמרו חז"ל, שנעשים לו זדונותיו זכויות. ולכן התשובה מועלת. ומה שאמרו אצלנו בסוגיא, "מעוות לא יוכל לתקון זה שבא על הערה והוליד ממנה ממזר", וכו', וכתב רש"י ז"ל המוליד ממזר שהביא פסול לעולם אין עונו נמחק בתשובה. ואמר המהר"ל שלא נראה, שהרי אין לך דבר שעומד בפני תשובה. אלא הביאור ש"לא יוכל לתקון" לפי ביאור התוס', שבשבתו לעולם, שאומרים ממזר זה מפלוני שבא על הערה. ונוקט שלפ"ז, אם מת הממזר, אין זה מעוות לא יוכל לתקון.

וכל דברי הגמ', שהוא מעוות לא יוכל לתקון, זה דווקא אם לא עשה תשובה. ולכן חילוק בין גזל לגזל, שאף אם לא עשה תשובה, את חלק המעשה שיש בעבירה יכל להשיב, אף בלא תשובה. אולם בהוליד ממזר או רצח את הנפש, לא יוכל לתקון עד שיעשה תשובה.

כל דברי המהר"ל שלגזל יש תשובה זה כאשר יודע למי יוכל להשיב את הגזילה א"כ קיים "והשיב" והגמ' שאמרה שקשה עונשן של מידות מדובר במוכר במשקל שאינו תקין ולא יודע ממי גזל ולכן אין לו תשובה שלא יוכל לקיים "והשיב".

"מלבין פני חברו"

דוד המלך אומר לאנשי בית המדרש שהלבינוהו ושאלו מה עונשו של הבא על אשת איש, שלמלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

בלשון הגמ' בבא מציעא מבואר לשון "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים". ביאר בבן יהוידע ש"ברבים" חמור מאוד כיון שכל פעם שרואה את אותם אנשים נזכר בעלבונו. נמצא שהמלבין שפך דמו הרבה פעמים.

ביאר רבינו יונה (שערי תשובה ש"ג קמא) המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא, מה שלא אמרו כן על הרוצח שאין לו חלק לעולם הבא, כי המלבין פני חברו אינו מכיר גודל חטאו, ואין נפשו מרה לו על עונו כמו הרוצח, על כן הוא רחוק מן התשובה. כתב הרמב"ם (הלכות תשובה א, א) כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה וכו' חייב להתודות לפני הקל ברוך הוא וכו' וכן החובל בחבירו והמזיק ממנו ע"פ שישלם לו מה שהוא חייב לו אינו מתכפר עד שיתודה וישבו וכו' עכ"ל. מבואר ברור היטב בדברי הרמב"ם שבעבירות שבין אדם לחבירו צריך אף כפרה ומחילה כלפי שמיא. כלומר, אמת הדבר שאין יום הכיפורים מכפר וכו' עד שיצא את חברו אולם בכך לא סגי. רצונו חברו מכין לו את הדרך לבקשת התשובה שקודמת בדרך הוא.

פברי מנדים (משב"ז סי' תרד סק"א) נקט שבעבירות של בין אדם לחבירו יש בכלל אף בין אדם לתקום. וכך הביא המ"ב (שם סק"ג) אף בין אדם לחבירו גנב וגזל וכדומה אע"פ שמחל לו והשיב את הגזילה מ"מ מתודה ביוה"כ לעולם דמ"מ בין אדם לתקום חטא.

(דנו שם וכן בפרי"ג בא"א תרו' סק"א א"א שם שחלוק בין גניבה לגזילה, הקנטה, עני המחפך בחזרה וכו') העולה מתוך דברי הרמח"ל (ד"ה ה' ח"א פ"ד אות ז) בבאורו את ענין מצב האדם בעולם, בכל מעשה מצוה שעושה האדם יש שני חלקים המתקיימים ע"פ פועל המצוה. החלק האחד, הקב"ה ציוה, והוא עושה. והחלק השני, ע"י שעושה את מעשה המצוה המסוים, מושפע ומשתלב בחלק השלמות הבא מן המצוה המסוימת. כלומר דרמחמא אמר -

ומחילא יש חיוב לעשיית המצוה. אולם בעשייתה של המצוה המסוימת יש הכרה ברשב"ע שהוא המצוה על עשיית המצוה. ומחמת זה שהוא ציוה צריך לקיים המצוה. וזה שכתב הרמח"ל "כי הוא מקיים חפצו במה שצוהו שיעשה המעשה הוא והוא עושהו" יש ציונו ולכן מקיים המצוה. ומלבד זה יש ענין פרטי של המצוה המסוימת. (ועיי' ש"ד דבריו אות ה')

שני החלקים האמורים לעיל לכאורה הם חלוקים בהבנת המצוות בכללם. החלק הראשון שצריך לעשות המצוה כי הבורא ציוה אות. וללא קשר לאיזה מצוה ואיזה שלמות ישתלם. חלק זה לכשעצמו לא תלוי כלל באיזה מצוה עוסק ומקיים. והחלק השני שפועל במצוה מסוימת שציווהו ד' בזמן מסויים או בשעה מסוימת ויש לו השפעה ממנה עצמה. ומעתה ע"פ דרכו של הרמח"ל בהגדרת מעשה מצוה נחזי אנו בעשיית מעשה עבירה. לכאורה כשם שבמצוה יש חלק אחד שבו העושה את המצוה מכיר בקונו ויודע שהוא המצוה ולכן עושה את מצוותו. וכן יש את החלק השלמות המסוים מזאת המצוה. ה"ה בעבירה כאשר ח"ו עבר האדם על מימרא דרמחמא, א. החוטא עבר על מצוות בוראו. והתרחק היות ועשה מה שלא יעשה. וב. הפסיד והשחית את המעלה שהייתה לו קודם החטא. והחטא גרם לו את הקלקול המסוים שנובע מהלאו שעבר.

א"כ ברור היטב שבכל חטא שבין אדם לחברו אף חוטא כלפי שמיא ולא מספיק שירצה את חברו שהרי אמנם חברו מחל לו ורצוה את חברו וכו' אולם הוא עבר על רצון קונו כאשר הזיק לחברו ולכן צריך לחזור בתשובה וכו' אף כלפי שמיא.